

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

УДК 658.219.4:355.01

DOI: 10.24144/2078-1431.2023.1(32).225–238

Наталія Гапак,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва і торгівлі ДВНЗ «Ужгородський національний університет», с.н.с. Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і регіональних досліджень НАН України

Оксана Чубарь,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», с.н.с. Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і регіональних досліджень НАН України

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто організаційно-економічні та окремі аналітичні аспекти запровадження із початком російсько-української війни Програми релокації бізнесу із зони бойових дій, яка передбачає державну допомогу в підборі площ для розміщення виробництва; перевезенні й розселенні персоналу; доборі працівників у місцях дислокації після переїзду. Зроблено висновок про загалом позитивні результати реалізації Програми як для конкретних підприємств і їх власників, так і для держави в цілому, оскільки це сприяло збереженню виробничих потужностей, робочих місць та економічного потенціалу країни (хоча б частково). У Львівській та Закарпатській областях, куди було релоковано найбільшу кількість підприємств, відбулося поліпшення показників економічної динаміки, зростання кількості робочих місць і податкових надходжень. У загальній кількості релокованих до Закарпатської області суб'єктів господарювання (280 підприємств різних форм власності) найбільшу частку займають підприємства сфери послуг (32,9 %), ІТ індустрії (30,7 %) та переробної промисловості (26,4 %).

На основі систематизації інформації з відкритих публічних джерел зроблено висновок про те, що кожен регіон України у створенні привабливих умов для бізнесу з прифронтових регіонів пропонував специфічні важелі для залучення на свої території. Важливим компонентом втілення в життя Програми стало налагодження комунікацій зацікавлених сторін, консультативне забезпечення з використанням сучасних інформаційних ресурсів.

Реалізація вказаної Програми, як і інших механізмів державної підтримки бізнесу в умовах війни, визнається експертами недостатньо ефективною через бюрократичні складнощі та розтягнутість у часі доступу до відповідних послуг, обмеженість фінансових ресурсів для підтримки і супроводу як безпосередньо процесу переміщення, так і на етапі розміщення і початку господарювання на нових локаціях. Недостатньою є інформаційна та консультативна підтримка бізнесу на різних етапах.

Ключові слова: релокація, бізнес, державна програма, воєнний стан, фінансова підтримка, комунікації, цифровізація.

The article examines the organizational, economic and separate analytical aspects of the introduction of the Business Relocation Program from the war zone with the beginning of the Great War, which provides for state assistance in the selection of areas for the location of production; transportation and resettlement of personnel; the selection of workers in places of dislocation after relocation. It was concluded that the overall positive results of the implementation of the Program both for specific enterprises and their owners, and for the state as a whole, since it contributed to the preservation of production capacities, jobs and the economic potential of the country (at least partially). In the Lviv and Transcarpathian regions, where the largest number of enterprises were relocated, there was an improvement in indicators of economic dynamics, an increase in the number of jobs and tax revenues. In the total number of business entities relocated to Zakarpattia Oblast (280 enterprises of various forms of ownership), the largest share is occupied by enterprises in the service sector (32.9%), the IT industry (30.7%) and the processing industry (26.4%). Based on the systematization of information from open public sources, it was concluded that each region of Ukraine, in creating attractive conditions for business from the frontline regions, offered specific levers for attracting to its territories. An important component of the implementation of the Program was the establishment of communications between interested parties, advisory support using modern information resources. The implementation of the specified Program, as well as other mechanisms of state support for business in wartime, is recognized by experts as insufficiently effective due to bureaucratic complications and time-consuming access to relevant services, limited financial resources for support and support both directly in the relocation process, and at the stage of location and initiation management in new locations. Informational and consulting support for business at various stages is insufficient.

Keywords: relocation, business, state program, martial law, financial support, communications, digitalization.

Постановка проблеми. З повномасштабним вторгненням в Україну непоправних втрат почав зазнавати бізнес на територіях активних бойових дій, що змушувало власників-підприємців шукати можливості перенесення своїх виробничих потужностей у більш спокійні та тиллові регіони країни. Самотужки вирішити весь комплекс проблем, з цим пов'язаних, підприємці були не в змозі. Держава вжила ряд нормотворчих, організаційних, адміністративних і фінансових заходів з метою активізації та підтримки цього процесу, забезпечення комунікацій на міжрегіонально-

му рівні, допомоги у подоланні бар'єрів і недопущенні катастрофічного падіння ВВП країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок війни в Україні спровокував величезну кількість складних проблем соціально-економічного спектру, серед яких перше місце посіли питання переміщення великих мас населення, появи біженців та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а другі позиції посіло питання необхідності релокації підприємств із зони активних бойових дій задля збереження активів і робочих місць. Практично зразу після вторгнення вітчизняні науковці і практики почали оцінювати та вивчати проблематику подальшого економічного розвитку країни за умов війни. В публікації Вісника Національної академії наук України [1] викладено підходи до оцінки економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. У науково-аналітичному виданні ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України [2] висвітлено питання ризиків та напрямів забезпечення стійкості економіки регіонів України в умовах війни. Широкий спектр питань економічного розвитку країни та її регіонів в умовах воєнного стану висвітлено в матеріалах конференції, що проводилась Одеським національним університетом імені І. І. Мечникова [3]. Проте недостатньо висвітленими слід визнати розгляд і вивчення питань, пов'язаних з державною підтримкою процесів релокації, в тому числі у межах реалізації Програми релокації підприємств та застосування інших інструментів підтримки бізнесу на регіональному та державному рівні.

У процесі підготовки статті використано інформаційні та аналітичні матеріали Департаменту економіки Закарпатської ОВА.

Мета статті – дати характеристику процесів переміщення бізнесу, викликаних військовими діями, зокрема, шляхом реалізації державної Програми релокації підприємств, з акцентуванням на особливостях, притаманних для Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія Росії та активні військові дії на великій території сходу і півдня України змусили український бізнес рятуватись у спокійних регіонах країни, перевозити свої виробничі потужності та людей переважно до західних областей. Бізнес одразу почав розмірковувати над потребами і можливостями такого переміщення, а держава в середині березня 2022 року приймає відповідні рішення, запроваджуючи Програму, яка передбачає державну допомогу в підборі площ для розміщення виробництва; перевезенні й розселенні персоналу; доборі працівників у місцях дислокації після переїзду [4]. Реалізацію Програми регламентують два документи, прийняті в перший місяць після оголошення воєнного стану, а саме Постанова КМУ № 305 від 17.03.2022 р. «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» [5], яка передбачала безоплатне перевезення майна підприємств, установ та організацій згідно з переліком, що його формує Міністерство економіки й передає до Міністерства інфраструктури, а також Розпорядження КМУ №246-р від 25.03.2022 р. «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потуж-

ностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» [6], яким затверджено план таких заходів.

Вказана Програма реалізується Міністерством економіки України спільно з обласними військовими адміністраціями, а також Укрзалізницею та Укрпоштою. Для участі в програмі необхідна реєстрація на платформі цифрової взаємодії за посиланням: <https://auction.e-tender.ua/#/register>. Компаніям і підприємствам, які подавали заявки на релокацію бізнесу в електронному кабінеті, від держави надавалась допомога у безкоштовному перевезенні обладнання як залізничним, так і автомобільним транспортом.

У другій половині квітня 2022 року утворюється Національна рада з відновлення України від наслідків війни, основними завданнями якої визначено [7]:

- розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини;
- визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди;
- підготовка стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

Безпосередню участь у Програмі як території, що приймають бізнес, беруть віддалені від активних бойових дій регіони України – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська та Рівненська області. Між окремими з них навіть точилася конкуренція за прийом релокованих підприємств, зокрема між Львівською, Чернівецькою, Закарпатською, Тернопільською областями. Як зазначено в Огляді реалізації програми релокації [4], попри те, що релоковані підприємства сплачують податки за місцями їхньої основної реєстрації, сама робота з поліпшення умов для них сприяє працевлаштуванню місцевих мешканців та внутрішньо переміщених осіб, налагодженню зв'язків і обміну досвідом між підприємцями. Крім того, така діяльність є важливим іміджевим складником державної політики на регіональному рівні – її результатом має стати поліпшення інвестиційного й бізнесового клімату, зміцнення коопераційних зв'язків, створення комфортного середовища для життя й праці тощо.

Для цифровізації процесу релокації ДП «Прозорро. Продажі» за ініціативи Мінекономіки та за підтримки Мінцифри й національного про-

екту «Дія.Бізнес» запустили платформу цифрової взаємодії для допомоги в релокації. ДП «Прозорро.Продажі» спільно з E-Tender та eDocs розробило IT-систему, яка дозволяє бізнесу подавати заявку та отримати допомогу в переміщенні свого обладнання на безпечні території України [8]. Користування платформою для усіх користувачів безкоштовне. Подати заявку на релокацію можна через такі майданчики системи «Прозорро.Продажі»:

- НЕБ
- SmartTender.biz
- E-Tender

Платформа створена, щоб безкоштовно обмінюватися потребами та пропозиціями для бізнесів, що цього потребують.

Станом на квітень-травень 2022 р. лідерами з розміщення релокованих підприємств були Львівська, Чернівецька, Закарпатська області. Переважно переміщувались підприємства переробної промисловості (харчової, легкої, хімічної, металообробної, деревообробної), IT-сфери (табл.1).

Таблиця 1

Реалізація Програми релокації підприємств в Україні за регіонами станом на квітень-травень 2022 року*

№	Область, до якої переміщено підприємство	Кількість переміщених підприємств, дата	Основні галузі (види діяльності), до яких належать релоковані підприємства
1	Львівська	>130; >800 заявок на етапі опрацювання (на 12.05.2022)	Харчова, легка, хімічна промисловість, будівництво, металообробка, торгівля тощо
2	Чернівецька	90; 10 підприємств у процесі перевезення обладнання (на 06.05.2022)	IT, легка, харчова, деревообробна промисловість, виробництво пластмасових, електронних та електричних виробів
3	Закарпатська	> 70 (на 28.04.2022)	IT, виробництво обладнання зв'язку, деревообробна (меблева), легка промисловість, будівництво
4	Хмельницька	34; 260 заявок на етапі опрацювання (на 02.05.2022)	Виробництво світлодіодної продукції, електричного устаткування, деталей для автотранспортних засобів, структурних ізольованих панелей (СП) та домокомплектів, гідравлічного обладнання, продаж і ремонт с.-г. техніки та обладнання, автокранів і спецтехніки тощо
5	Івано-Франківська	≈ 30; 200 заявок на етапі опрацювання (на 07.05.2022)	IT, легка, харчова промисловість, будівництво, машинобудування, металообробка

6	Тернопільська	26; 141 заявка на етапі опрацювання (на 18.04.2022)	Легка промисловість (швейна) – 4, машинобудування – 5, металообробка – 3, харчова промисловість – 2, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції – 2, поліграфія – 1, ІТ – 1, інші – 8
7	Рівненська	21; 206 заявок на етапі опрацювання (на 04.05.2022)	ІТ, харчова, легка, деревообробна промисловість
8	Вінницька	8; 13 на різних стадіях транспортування; 68 заявок на етапі опрацювання (на 15.04.2022)	Виробництво промислового холодильного та вентиляційного устаткування, столових приборів тощо
9	Волинська	6 частково переїхали; 8 заявок на етапі опрацювання (на 21.04.2022)	Легка (швейна), хімічна (виробництво побутової хімії) промисловість, металообробка, виробництво паперу й картону

*Складено за даними: [9-18]

З початку воєнних дій спостерігалася динаміка поступового зростання кількості підприємств, що переїжджали зі сходу України в західні області. Так, за наслідками реалізації вказаної Програми станом на 12.05.2022 р. свої потужності перемістили 510 національних підприємств, 303 з яких уже відновили діяльність на безпечних територіях, ще 50 монтували обладнання та підключали комунікації. Також 192 підприємства здійснювали підготовку до переїзду найближчим часом і перебували на різних стадіях транспортування[4].

А вже станом на початок жовтня 2022 р. було зареєстровано 1846 заявок від бізнесу, 745 з яких – опрацьовано. Розпочали роботу на новому місці 558 підприємств [19].

Кожен регіон України у створенні привабливих умов для бізнесу з прифронтових регіонів пропонував специфічні та сучасні й креативні важелі для залучення на свої території. Важливим компонентом втілення в життя Програми стало налагодження комунікацій зацікавлених сторін, консультативне забезпечення з використанням сучасних інформаційних ресурсів.

Програмою підтримки бізнесу у Львівській області на період воєнного стану, схваленою розпорядженням голови Львівської ОВА, передбачено надання безповоротної фінансової допомоги релокованому бізнесу для сприяння фінансово-господарській діяльності (крім заробітної плати й капітальних видатків). В межах цієї Програми в області пропонуються такі фінансові інструменти підтримки релокованого бізнесу [20]:

- безповоротна фінансова допомога підприємствам, що релокувались, становить 100 тис грн. Підприємство отримує додаткових 100 тис грн, якщо створить не менше 20 робочих місць під час воєнного стану (на момент подачі заявки);

- ваучерна підтримка бізнесу (ваучери на сертифікацію продукції, маркетингові ваучери);
- надання безповоротної фінансової допомоги на закупівлю обладнання підприємствам харчової, легкої, машинобудівної промисловості.

Також забезпечується координація можливостей використання вільних приміщень комунальної та державної власності, пропонуються пільгові умови оренди майна, надаються приміщення для зберігання основних засобів на час пошуку кінцевого місця релокації.

В Івано-Франківській області започатковано Центр підтримки бізнесу SaveBusinessNow, який представляє собою спільноту підприємців, що дає можливість доступу до експертних консультацій, навчання, допомоги з пошуком фінансування та подієвих форматів. Центр створений для того, щоб посилити економічні процеси в Івано-Франківську та області і допомагати бізнесу та дослідницько-науковим спільнотам, які в умовах війни вимушені перемістити свою діяльність в Івано-Франківську область, та місцевому бізнесу, який адаптує свої бізнес-моделі до нових умов [21].

На Рівненщині в складі ОВА створено підрозділ, відповідальний за реалізацію Програми – Центр економічного розвитку та релокації бізнесу.

В ряді регіонів налагоджено роботу телеграм-каналів, які створено, зокрема, для збору даних щодо виробничих площ та складів для підприємців, вимушених перемістити свій бізнес; для координації місцевого бізнесу з переміщеним; для надання консультацій з питань переведення бізнесу до безпечних регіонів, допомоги в пошуку місць для підприємств, добору персоналу та запуску бізнесу, активних комунікацій з громадами.

Однією із специфічних рис, властивих Закарпатській області, є те, що під час розгляду заявки на переміщення застосовується підхід, за якого перенесені виробництва не повинні шкодити екології області, вона позиціонує себе як екологічний туристичний регіон, а розташування підприємств зі шкідливими виробничими процесами буде суперечити принципам розвитку туризму. У зв'язку з цим перспективним вважається створення екоіндустріальних парків, на базі яких, зокрема, функціонуватимуть релоковані підприємства. Такі плани обговорювались на рівні Закарпатської ОВА з представниками проекту ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) «Глобальна програма екоіндустріальних парків в Україні: впровадження на місцевому рівні» [4].

Окрім того, Закарпатська ОВА активно сприяла створенню ІТ-кластера в регіоні, у зв'язку з чим для ІТ-компаній надають офісні площі та коворкінги, а також охорону, якісний інтернет, допомогу й супровід діяльності в податковій сфері [4].

Щодо Закарпатської області, то лідерами в галузевому розрізі в перші місяці воєнного стану стали ІТ, виробництво обладнання зв'язку, деревообробна (меблева), легка промисловість, будівництво.

Експерти зазначають, що в перспективі, якщо влада країни та регіону створить для цього відповідні умови, Закарпаття може стати українським аналогом «кремніевої долини», де розташовані високотехнологічні компанії США. Прикладом ефективної релокації слугує компанія «ЕПАМ

системз», яка станом на кінець жовтня 2022 р. перевезла на Закарпаття більше ніж 400 фахівців з Київської області та за перші тижні відновила роботу в Ужгороді на майданчику площею 600 кв. м. [19].

Також Закарпатська ОВА зазначає про започаткування спільно з австрійським Бургенландом проекту з відродження виноробства та виноградарства в регіоні. Проект передбачає створення сприятливих умов для релокованого та місцевого малого і середнього бізнесу шляхом надання земельних ділянок сільгосппризначення, обладнання, підтримки освітнього компоненту, внесення пропозицій до нормативно-правових актів та фінансової підтримки від міжнародних партнерів [22].

Мережа правового розвитку зазначає про створення в Закарпатті першого в Україні «земельного банку», призначення якого полягає у забезпеченні інформацією за такими напрямками [22]:

- про виділення земельних ділянок під будівництво тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб (ВПО);
- про земельні ділянки, об'єкти та приміщення для релокованих підприємств і технопарків;
- про земельні ділянки під сільськогосподарський кластер.

Призначення цієї ініціативи полягає у створенні бази даних з переліком земельних ділянок, які можуть бути передані на вигідних умовах (безоплатно, з пільговим періодом оренди тощо) релокованому малому та середньому бізнесу, а також ВПО у користування, з метою ведення підприємницької діяльності на території області. Зрозуміло, що формування актуальної та розгорнутої бази даних можливе за участі територіальних громад.

Як було зазначено вище, на кінець квітня 2022 р. в Закарпатську область було релоковано трохи більше 70 підприємств (табл.1). Станом на середину червня 2022 р. вже 256 компаній відновили роботу на Закарпатті, ще 49 – перевозили обладнання, проводили ремонтні роботи, з них понад 200 підприємств, за словами очільника ОВА, уже змінили свою юридичну реєстрацію, вирішивши стати «нашими» платниками податків [23]. На початок грудня 2022 року на базі релокованих в область підприємств було створено близько 7000 робочих місць [24].

Станом на початок 2024 р. ситуація зазнала певних змін. За наявними адміністративними даними, в області перебуває 280 переміщених підприємств різних форм власності. У розрізі видів економічної діяльності найбільшу частку в загальній кількості релокованих до області суб'єктів господарювання займають підприємства, які належать до сфери послуг, у тому числі медичних, освітніх, торговельних та інших (32,9%) та ІТ індустрії (30,7%). Частка підприємств переробної промисловості у загальній кількості релокованих до області підприємств займає 26,4%; до сфери будівництва належать 5,7% підприємств; до сільського та лісового господарства – 2,1%, до сфери транспорту (вантажні перевезення) – 1,8%; виробництва електроенергії – 0,4%. Характерно, що частка ФОПів у загальній кількості релокованих на Закарпаття підприємств становить 31,1%.

Кількість релокованих бізнесів в області динамічна, вона постійно змінюється і залежить від безпекової ситуації на території прифронтових

областей України, від бажання бізнесів та їх власників повертатись на територію попередньої дислокації.

На нинішньому етапі Програма з релокації українських підприємств, які знаходяться у зоні активних бойових дій, продовжується. На опрацьованні знаходиться 12 заявок, в основному суб'єктів господарювання із Харківської та Запорізької областей. Логічно і доцільно ставити питання про результативність і подальшу її дієвість. У зв'язку з цим відзначимо, що у лютому 2023 р., тобто майже через рік після запуску програми релокації, було зроблено експертні висновки про недостатню ефективність Програми і необхідність виправлення помилок, що проявились у процесі її реалізації [25].

Крім того, слід наголосити, що з середини 2023 р. державна допомога щодо безкоштовного перевезення обладнання до області автомобільним транспортом відсутня – Укрпошта такі послуги вже не надає.

За даними джерела [25] багато підприємств (642 од.) відмовились від релокації. Серед причин цього варто виділити [25]:

- складність завдання швидко знятися з одного місця, переїхати на нове та налагодити всю роботу майже з «нуля»;
- недостатня ефективність комунікації влади з бізнесом;
- відсутність зручних каталогів потенційних об'єктів нерухомості, які можуть бути взяті в оренду, існуючих офісних комплексів, індустріальних парків, рівня цін на комерційну та житлову нерухомість;
- обмеженість додаткового фінансування бізнесу за рахунок державного бюджету та пільгових кредитів;
- погана організація безкоштовних перевезень Укрзалізниці та Укрпошти, тривалий час очікування такої послуги, складність отримання компенсації від держави за переїзд;
- проблеми з підключенням новоприбулого бізнесу до комунікацій, у тому числі, до електромереж, систем водопостачання, хабарництво при наданні таких послуг;
- проблеми із забезпеченням житлом працівників переміщених підприємств, адже резервного житлового фонду місцева влада, як правило, не має.

Попри виявлені недоліки Програми релокації і загалом системи державної підтримки бізнесу в умовах воєнного стану, розвивати та вдосконалювати зазначену підтримку необхідно. Мова йде про подальше масштабування цих програм, розвиток інструментів фінансової підтримки бізнесу («Доступні кредити 5-7-9%», грантова програма підтримки для мікропідприємців, подати заявку на участь в якій можна через «Дію»), вдосконалення та розширення цифрових послуг [26].

Висновки. Запровадження із початком війни Програми релокації бізнесу із зони бойових дій дало свої позитивні результати як для конкретних підприємств і їх власників, так і для держави в цілому, оскільки сприяло збереженню виробничих потужностей, робочих місць та економічного потенціалу країни (хоча б частково). У Львівській та Закарпатській областях, куди було релоковано найбільшу кількість підприємств, відбулося по-

ліпшення показників економічної динаміки, зростання кількості робочих місць і податкових надходжень. У загальній кількості релокованих до Закарпатської області суб'єктів господарювання найбільшу частку займають підприємства сфери послуг (32,9 %), IT індустрії (30,7 %) та переробної промисловості (26,4 %).

Реалізація вказаної Програми, як і інших механізмів державної підтримки бізнесу в умовах війни, визнається експертами недостатньо ефективною через бюрократичні складнощі та розтягнутість у часі доступу до відповідних послуг, обмеженість фінансових ресурсів для підтримки і супроводу як безпосередньо процесу переміщення, так і на етапі розміщення і початку господарювання на нових локаціях. Недостатньою є інформаційна та консультаційна підтримка бізнесу на різних етапах.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з аналізом діяльності релокованого бізнесу у різних регіонах країни, в тому числі в Закарпатській області, а також з більш якісною та кількісною оцінкою державної підтримки розвитку підприємництва у воєнний та повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії рф: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. №5. С. 30-38. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030>.
2. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання / наук. ред. І. З. Сторонянська; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І.Долішнього НАН України». Львів, 2022. 70 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf>.
3. Економіка країни і регіонів в умовах воєнного стану та аспекти повоєнного відновлення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 квітня 2023 р.) / відп. за випуск д.е.н., проф. С. О. Якубовський. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2023. 124с. URL: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/fmvps/kaf_svit_gos_mij_eko_vidnosin/mijnarodni_proekti/ekonomika_krainy_i_regioniv_v_umovakh_voienного_stanu.pdf.
4. Огляд реалізації програми релокації підприємств в Україні / *Інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryyemstv-v-ukrayini>.
5. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова КМУ №305 від 17.03.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>.
6. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження КМУ №246р від 25.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>.

7. Про Національну раду з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 року №266/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>.
8. Платформа для релокації бізнесу в безпечні регіони. URL: https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/
9. Держпраці надаватиме консультативну підтримку та допомогу релокованим підприємствам на Львівщині. 15 травня 2022 року / Львівська обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://loda.gov.ua/news/18296>.
10. У Чернівецьку область переїхали 90 підприємств. 6 травня 2022 року / Чернівецька обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://bukoda.gov.ua/news/u-chernivecku-oblast-pereyihali-90-pidpriyemstv>.
11. Розвиток соціальної сфери та економіки – у центрі уваги керівництва області / Закарпатська обласна військова адміністрація : офіц. сайт. 28 квітня 2022 року. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/rozvitok-socialnoyi-sferi-ta-ekonomiki-u-centri-uvagi-kerivnictva-oblasti>.
12. На Хмельниччину перемістили свої виробничі потужності 34 підприємства з постраждалих від війни регіонів. 2.05 2022 року / Хмельницька обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=111540>.
13. Коли розмовляю з військовими, то розумію, що перемога — дуже скоро. Інтерв'ю з головою Івано-Франківської ОВА. *Суспільне. Новини*. 7 травня 2022 року. URL: <https://cutt.ly/qHXСу6e>.
14. На сьогодні Тернопільщина отримала 141 заявку на релокацію підприємств / Тернопільська обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://oda.te.gov.ua/news/na-sogodni-ternopilshchina-otrimala-141-zayavku-na-relokaciyu-pidpriyemstv>.
15. На Рівненщині вже 21 релоковане підприємство. 18 квітня 2022 року / Рівненська обласна державна адміністрація: офіц. сайт. URL: <https://www.rv.gov.ua/news/narivnenshchini-vzhe-21-relokovane-pidpriyemstvo>.
16. Внутрішня та зовнішня релокація: корисна інформація для українського бізнесу. 7 квітня 2022 року. KyivstarBusinessHub. URL: <https://hub.kyivstar.ua/news/vnutrishnya-ta-zovnishnya-relokacziya-korysna-informacziya-dlya-ukrayinskogo-biznesu/>.
17. Релокації бізнесу із зони бойових дій: завод холдингу «UBC Group» із Харкова переїжджає до Вінниччини. 15 квітня 2022 року / Вінницька обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://cutt.ly/THXVcQs>.
18. Вісім підприємств подали заявки на релокацію у Волинську область. 21 квітня 2022 року / Волинська обласна державна адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://cutt.ly/UHXVHX4>
19. Євтеєв О. Як бізнес облаштовується на Заході України. 5 правил для успішної релокації від фахівця. 20 жовтня 2022 року. URL: https://ipress.ua/articles/yak_biznes_oblashtovuietsya_na_zahodi_ukrainy_5_pravyl_dlya_uspishnoi_relokatsii_vid_fahivtsya_334946.html.
20. Фінансові інструменти підтримки релокованого бізнесу. Львівська обласна військова адміністрація. URL: <https://loda.gov.ua/investors/17076>.
21. Підтримка бізнесу під час війни в Івано-Франківську та області. URL: <https://www.savebusinessnow.if.ua/>.

22. Карпенко А. Релокація: як у громадах підтримують бізнес. Довід Закарпаття. 9.02. 2022 року. URL: <https://ldn.org.ua/event/relokatsiia-ia-k-u-hromadakh-pidtrymuyut-biznes-dosvid-zakarpattia/>.
23. Понад 200 релокованих підприємств стали податковими агентами Закарпаття. 16 червня 2022 року / Закарпатська обласна військова адміністрація : офіц. сайт. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/ponad-200-relokovanih-pidpriyemstv-stali-podatkovimi-agentami-zakarpattya>
24. У Закарпатті стартував міжрегіональний форум «Тилові регіони України: працюємо заради перемоги». 18.12.2022 року / Закарпатська обласна рада: офіц. сайт. URL: <https://zakarpat-rada.gov.ua/u-zakarpatti-startuvav-mizhrehionalnyu-forum-tylovi-rehionu-ukrainy-pratsiuemo-zarady-peremohy/>
25. Запасний варіант: як надати програмі релокації підприємств друге дихання. Інформаційне агентство УНІАН. 20:06, 01.02.2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/zapasniy-variant-yak-nadati-programi-relokaciji-pidpriyemstv-druge-dihannya-12129882.html>.
26. Що сприяє економічній стійкості України під час війни за незалежність. *Українформ*. 23.08.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3751995-sopriaye-ekonomichnij-stijkosti-ukraini-pid-cas-vijni-za-nezaleznist.html>.

REFERENCES

1. Heiets, V. M. (2022). Pro otsinku ekonomichnykh vtrat Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii rf: Stenohrama dopovidina zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 30 bereznia 2022 roku [On the assessment of Ukraine's economic losses due to the armed aggression of the rf: Transcript of the report of the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on March 30, 2022]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, no.5, pp.30-38. <https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030> [in Ukrainian].
2. Storonianska, I.Z. (2022). *Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh viiny: ryzyky ta napriamky zabezpechennia stiihosti: naukovo-analitychne vydannia* [The economy of the regions of Ukraine in the conditions of war: risks and directions of ensuring stability: scientific and analytical publication]. Lviv. (in Ukrainian). Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf> [in Ukrainian].
3. Yakubovskiy, S.O. (2023). *Ekonomika krainy i rehioniv v umovakh voiennoho stanu ta aspekty povoiennoho vidnovlennia: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 5-124). Lviv-Torun : Liha-Pres. Retrieved from https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/fmvps/kaf_svit_gos_mij_eko_vidnosin/mijnarodni_proekti/ekonomika_krainy_i_regioniv_v_umovakh_voiennoho_stanu.pdf [in Ukrainian].
4. Instytut stratehichnykh doslidzhen. Ohliad realizatsii prohramy relokatsii pidpriyemstv v Ukraini. [Overview of the implementation of the enterprise relocation program in Ukraine.]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpriyemstv-v-ukrayini> [in Ukrainian].
5. On the peculiarities of the work of the joint-stock company «Ukrposhta» in the conditions of martial law: Resolution of the CMU №305 (2022, March, 17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. On the approval of the plan of urgent measures to relocate, if necessary, the production capacities of economic entities from territories where hostilities are ongoing and/or there is a threat of hostilities to a safe territory: Order of the CMU №246p (2022, March,

- 25). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. About the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War: Decree of the President of Ukraine №266/2022 (2022, April, 21). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> [in Ukrainian].
 8. Platforma dlia relokatsii biznesu v bezpechni rehiony [Platform for business relocation to safe regions]. Retrieved from https://prozorro.sale/marketplace_landing-page/ [in Ukrainian].
 9. Lvivska oblasna viiskova administratsiia (2022). Derzhpratsi nadavatyme konsultatyvnu pidtrymku ta dopomohu relokovanym pidpriemstvam na Lvivshchyni [State Labor will provide advisory support and assistance to relocated enterprises in Lviv region]. *Loda.gov.ua*. Retrieved from <https://loda.gov.ua/news/18296> [in Ukrainian].
 10. Chernivetska oblasna viiskova administratsiia (2022). U Chernivetsku oblast pereikhaly 90 pidpriemstv [90 enterprises moved to Chernivtsi region]. *Bukoda.gov.ua*. Retrieved from <https://bukoda.gov.ua/news/u-chernivecku-oblast-pereyihali-90-pidpriemstv> [in Ukrainian].
 11. Zakarpatska oblasna viiskova administratsiia (2022). Rozvytok sotsialnoi sfery ta ekonomiky – u tsentri uvahy kerivnytstva oblasti [Development of the social sphere and the economy is in the center of attention of the regional leadership]. *Carpathia.gov.ua*. Retrieved from <https://carpathia.gov.ua/news/rozvitok-socialnoyi-sferi-ta-ekonomiki-u-centri-uvagi-kerivnictva-oblasti> [in Ukrainian].
 12. Khmelnytska oblasna viiskova administratsiia (2022). Na Khmelnychchynu peremistyly svoi vyrobnychi potuzhnosti 34 pidpriemstva z postrazhdalykh vid viiny rehioniv [34 enterprises from war-affected regions moved their production facilities to Khmelnytskyi]. *www.adm-km.gov.ua*. Retrieved from <https://www.adm-km.gov.ua/?p=111540> [in Ukrainian].
 13. Public. News (2022). Koly rozmovliaiu z viiskovymy, to rozumiiu, shcho peremoha – duzhe skoro. Interviu z holovoiu Ivano-Frankivskoi OVA [When I talk to the military, I understand that victory is very soon. Interview with the head of Ivano-Frankivsk OVA]. Retrieved from <https://cutt.ly/qHXCy6e> [in Ukrainian].
 14. Ternopil'ska oblasna viiskova administratsiia (2022). Na sohodni Ternopilshchyna otrymala 141 zaiavku na relokatsiiu pidpriemstv [To date, Ternopil Region has received 141 applications for the relocation of enterprises]. *Oda.te.gov.ua*. Retrieved from <https://oda.te.gov.ua/news/na-sogodni-ternopilshchina-otrimala-141-zayavku-na-relokaciyu-pidpriemstv> [in Ukrainian].
 15. Rivnenska oblasna derzhavna administratsiia (2022). Na Rivnenshchyni vzhe 21 relokovane pidpriemstvo [There are already 21 relocated enterprises in the Rivne region]. *www.rv.gov.ua*. Retrieved from <https://www.rv.gov.ua/news/na-rivnenshchini-vzhe-21-relokovane-pidpriemstvo> [in Ukrainian].
 16. KyivstarBusinessHub (2022). Vnutrishnia ta zovnishnia relokatsiia: korysna informatsiia dlia ukrainskoho biznesu [Internal and external relocation: useful information for Ukrainian business]. *Hub.kyivstar.ua*. Retrieved from <https://hub.kyivstar.ua/news/vnutrishnya-ta-zovnishnya-relokacziya-korysna-informacziya-dlya-ukrayinskogo-biznesu/> [in Ukrainian].
 17. Vinnytska oblasna viiskova administratsiia (2022). Relokatsii biznesu iz zony boiovykh dii: zavod kholdynhu «UBC Group» iz Kharkova pereizhdzhaie do

- Vinnychchyny [Relocation of business from the war zone: the plant of the holding «UBC Group» from Kharkiv is moving to Vinnytsia]. *Cutt.ly*. Retrieved from <https://cutt.ly/THXVcQs> [in Ukrainian].
18. Volynska oblasna derzhavna administratsiia (2022). Visim pidpriemstv podaly zaiavky na relokatsiiu u Volynsku oblast [Eight enterprises submitted applications for relocation to the Volyn region]. *Cutt.ly*. Retrieved from <https://cutt.ly/UHXVHX4> [in Ukrainian].
 19. Yevtieiev, O. (2022). Yak biznes oblashtovuietsia na Zakhodi Ukrainy. 5 pravyl dlia uspishnoi relokatsii vid fakhivtsia [How business is organized in the West of Ukraine. 5 rules for a successful relocation from a specialist]. Retrieved from https://ipress.ua/articles/yak_biznes_oblashtovuietsya_na_zahodi_ukrainy_5_pryvyl_dlya_uspishnoi_relokatsii_vid_fahivtsya_334946.html [in Ukrainian].
 20. Lvivska oblasna viiskova administratsiia (2024). Finansovi instrumenty pidtrymky relokovanoho biznesu [Financial instruments for supporting relocated businesses]. *Loda.gov.ua*. Retrieved from <https://loda.gov.ua/investors/17076> [in Ukrainian].
 21. Pidtrymka biznesu pid chas viiny v Ivano-Frankivsku ta oblasti [Business support during the war in Ivano-Frankivsk and the region]. Retrieved from <https://www.savebusinessnow.if.ua/> [in Ukrainian].
 22. Karpenko, A. (2022). Relokatsiia: yak u hromadakh pidtrymuiut biznes. Dosvid Zakarpattia [Relocation: how communities support business. Experience of Transcarpathia]. Public Union Legal Development Network. Retrieved from <https://ldn.org.ua/event/relokatsiia-iak-u-hromadakh-pidtrymuiut-biznes-dosvid-zakarpattia/> [in Ukrainian].
 23. Zakarpatska oblasna viiskova administratsiia (2022). Ponad 200 relokovanykh pidpriemstv staly podatkovymy ahentamy Zakarpattia [More than 200 relocated enterprises became tax agents of Transcarpathia]. *Carpathia.gov.ua*. Retrieved from <https://carpathia.gov.ua/news/ponad-200-relokovanih-pidpriemstv-stali-podatkovimi-agentami-zakarpattya> [in Ukrainian].
 24. Zakarpatska oblasna rada (2022). U Zakarpatti startuvav mizhrehionalnyi forum «Tylovi rehiony Ukrainy: pratsiuiemo zarady peremohy» [In Transcarpathia, the interregional forum «Body regions of Ukraine: working for victory» was launched]. *Zakarpatt-rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakarpatt-rada.gov.ua/u-zakarpatti-startuvav-mizhrehionalnyy-forum-tylovi-rehiony-ukrainy-pratsiuiemo-zarady-peremohy/> [in Ukrainian].
 25. Informatsiine ahentstvo UNIAN (2023). Informatsiine ahentstvo UNIAN (2023). Zapasnyi variant: yak nadaty prohrami relokatsii pidpriemstv druhe dykhannia [Alternate option: how to give the relocation program of enterprises a second lease of life]. *Unian.ua*. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/other/zapasniy-variant-yak-nadati-programi-relokaciji-pidpriemstv-druhe-dihannya-12129882.html> [in Ukrainian].
 26. Informatsiine ahentstvo UNIAN (2023). Shcho spryiaie ekonomichnii stiičnosti Ukrainy pid chas viiny za nezalezhnist [What contributes to the economic stability of Ukraine during the war for independence]. *Ukrinform.ua*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3751995-so-spryaie-ekonomichnij-stijkosti-ukraini-pid-cas-vijni-za-nezaleznist.html> [in Ukrainian].